

Kormányváltás kívülről nézve¹

Az Antall-kormány négy éve alatt nem volt rossz „határon túli magyarnak” lenni. Ha az Olvasó e kijelentés kapcsán az anyagi támogatásokra gondolna, sietek figyelmeztetni, hogy nem az volt a legfontosabb. Sokkal többet jelentett az a diszkurzív mező, amelynek kiépítése és fenntartása révén az anyaország a határon túl élő magyaroknak a szó szoros értelmében véve egyfajta új, vagy legalábbis újnak tetsző identitást adott. Egy olyan identitást, amelyet a sokszor használt, de még mindig sokértelmű metafora (ti. „határon túli magyarok”) inkább eltakar mintsem megmagyaráz. Egy olyan identitást, amely tartalmában gazdagnak és vonzónak, szerkezetében pedig kiépíthetőnek és megerősíthetőnek ígérkezett.

Az újnak tetsző identitás elnyerése tulajdonképpen egy eufórikus fordulat volt. Lényege abban állt, hogy 1989 után a határon túl élő magyarság mint kisebbség egyszerűen sutba dobta a többségi nemzet irányába működtetett, pontosan soha nem definiált kényszer-identitást (magyar kisebbség, magyar nemzetiség, romániai magyarság stb.), s az öndefiníció sarkpontjául az ún. anyanemzetet választotta. Ez a fordulat alapvetően az életvitel szimbolikus oldalához tartozik. A többségi nemzeten belül, a többségi nemzetet csak formálisan figyelembe véve artikulálódik a helyi, regionális „magyar világ”,

¹ A tanulmány megjelent a „Kérdőjelek: a magyar kormány 1994–1995” című kötetben. Szerkesztette: Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Várnai Györgyi. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1995.

amely immár egyértelműen magyarként definiálja magát, és arra törekszik, hogy egyre több vonatkozásban a nagyobb magyar világhoz mérje magát.

Az azonosulás azonban az új identitásnak csak az egyik komponense. Az igazán fontos mozzanat az azonosulás, a nagyobb egészhez való hozzámérés módjában van. Ez a határon túli magyar világ ugyanis – önnön beállítódása szerint! – nem vidéke, nem régiója, nem alárendeltje, nem függvénye ezekben az években a nagyobb magyar világnak, hanem partnere. Legalábbis ebben a szerepben szeretné magát látni és láttatni. Jól tudja, hogy alacsonyabb rangú, kisebb, szegényebb, fejletlenebb stb., s önként el is fogadja az aszimmetrikus viszony alsó lépcsőfokán neki juttatott szerepet. De partnernek, részben különálló és önálló entitásnak érzi/tudja magát. A kisebb magyar világot a nagyobbtól elválasztó fizikai/adminisztratív határ távolságot teremt, s a nem operacionalizálható, a napi gyakorlat síkján nem kezelhető távolság a kisebb fél oldalán a függetlenség, az önálló arculat megteremtésének lehetőségét jelenti. S mindez nem csupán érzés, nem csupán szándék, nem csupán egyfajta ösztönös belső törekvés, hanem kívülről támogatott gyakorlat is, hiszen a nagyobb magyar világ négy éven át számtalan alkalommal, megszámlálhatatlan módon mondja, üzeni, sugallja, ösztönzi, képviseli, érzékelteti, támogatja – az azonosulás – mellett ezt az arculatteremtést etnikai, regionális, lokális szinteken egyaránt.

² A Duna-tévé várható székelvöldi hatását elemző tanulmányban utaltunk arra, hogy a romániai magyarság 1989 után nem a románsághoz, nem a román állami/hatalmi szerkezethez viszonyítva érzi magát kisebbségnek, hanem Magyarországhoz, mint anyaországhoz viszonyítva (vö.: KAM: A műholdas tévéadás – egy régió szemszögéből. Antropológiai Műhely 1993. 2.) Ez a kisebbségérzés, kisebbségtudat, mint végérvényesen el nem rendezett identitásprobléma (ti. „hová is tartozunk mi tulajdonképpen?”) folyamatosan jelen van a két világháború közti időszakot értelmező oral history anyagokban, később pedig – a bécsi döntés utáni évek élményanyagával feltöltődve – ez a rendezetlen identitásprobléma egészen 1989-ig részét képezi a bizalmas jellegű mindennapi beszélgetéseknek. 1989 után ez a „rejtett” identitásprobléma, illetve annak gyors rendezési lehetősége vált hirtelen aktuálissá. Az elit ezt a „lenti” identitásigényt gyakorlatilag soha nem vette, és ma sem veszi figyelembe, a nemzetiségi identitást mindig a románsághoz viszonyítva próbálta definiálni.

Hivatalos személyek, neves közéleti figurák gesztusainak, félszavainak, arckifejezéseinek, hangsúlyainak sorozataiból áll össze az 1990-1994 közti években a nagyobb magyar világ identitástermelő (identitáskölcsönző?) magatartása.³ Az a magatartás, amelyet a kisebb magyar világban mindenki fölfog és mindenki ért, amely mindenkihez eljut és amelyet mindenki valamilyen módon lereagál. Az aktualizálódó identitás egyik pillére tehát a nagyobb egészhez való tartozás, a nagyobb egészszel való mentális azonosulás, másik pedig a nagy egészhez viszonyított független arculat megteremtésének lehetősége.

A szimbolikus síkon zajló mentális önállósodást, ezt a hirtelen adódott és gyorsan kivitelezhető arculatteremtést megélni nem volt rossz dolog. Az elitnek különösen nem, amely a maga során bőven élt a kinyílt játéktér adta lehetőségekkel, s elkezdett államot építeni az államon belül, amely a maga módján nem csupán az idegenként tételezett többségtől különült el, hanem részlegesen a nagyobb magyar világtól is. (így például az RMDSZ, a különböző kulturális és közéleti szervezetek vezetői előszeretettel játszották és hangoztatták partner-státuszukat, s nem csupán a magyar vagy a román, hanem a nemzetközi mezőny szervezeteivel szemben is.)⁴ De igen komoly hatása volt mindennek a mindennapok, a lent világára is. Hiszen a kollektív identitás érzete/tudata adja nagyon sokak számára ebben a régióban az egyéni cselekvés biztonságát. Még abban az esetben is, ha ez a kollektív identitás egyelőre alig több mint ösztársadalmi szimbolikus játék, még akkor is, ha csak a líderek nyilvános beszéde

³ Az MDF kormányzat, néhány vezető politikus periodikus megjelenése (fizikai megjelenés, arckifejezések, kijelentések stb.) a romániai magyarság látómezejében már önmagában elégséges volt ahhoz, hogy felélessze a „mi is oda tartozunk” érzését, illetve igazolta ezen érzés megalapozottságát. Különösen nagy hatása volt Jeszenszky Géza megjelenésének, illetve az Erdéllyel való törődést jelző utalásainak.

⁴ Az EDU tagság elnyerése után például rövid sajtókampány futott le, amely az RMDSZ nemzetközi súlyát hangoztatta. Ugyanekkor a megyei lapok is kiemelt, elsőoldalas hírben közlik, ha egy RMDSZ vezető külföldi politikussal találkozik, külön kiemelve, hogy a szervezet nemzetközi rangja milyen jelentős.

és a jelképek tüntető forgalmazása tartja fenn. Ez esetben viszont mindenki úgy érezte, hogy többről van szó, mint szimbolikus játékról. Bár mindenki érezte a saját arculat megteremtésében a túlzásokat, mégis a nagyobb magyar világ gesztusai által kölcsönzött identitást nagyon sokan elérhető realitásként fogták fel.⁵

Ezt az 1989 után kitermelt, illetve felújított, két egymással összefüggő, egymást kiegészítő pólust tartalmazó mentális/szimbolikus identitást, még pontosabban az erre az identitástermelésre való erőteljes beállítódást kérdőjelezte meg az 1994-es magyarországi választások nyomán bekövetkezett fordulat. Valami megváltozott, mégpedig egyelőre visszavonhatatlanul. Eltűnt, érvénytelenné vált valami, ami egy tárgyilagos társadalmelemző szemében inkább csak lehetőség, ígéret volt, a határon kívül élők számára azonban egyfajta közeli bizonyosság. Eltűnt, szétfoszlott az a már csak karnyújtásnyira lebegtetett identitás, amely egyidőben kínálta az azonosulást és az önálló arculatteremtést.

Lehet azt is mérlegelni, hogy művi volt-e ez a fölkinált és szívesen fogadott kétpólusú identitás vagy sem, hasznos volt-e vagy éppen egy káros illúzió. Ennek mérlegelése az elmúlt négy év elemzőjére tartozik. Tény, hogy ez a szimbolikus mentális konstrukció az 1994-es év során folyamatosan veszíti el társadalmi súlyát és érvényességét. S az is tény, hogy háttérbe szorulása ma még pontosan át nem látható folyamatok sorozatát indította el. Amit ma pontosabban ismerhetünk, az a fordulat maga.

Nem érdektelen alaposabban is elemezni ezt a változást, hiszen a szóbanforgó identitást, illetve ezen identitás elfogadásának és föl futtatásának érvényességét a nagyobb magyar világ magatartása

⁵ Jó példa erre a nemzetiségi rendezvényeken való tömeges részvétel 1990–1992-ben. Bár korábban mindenki nyakig volt a reprezentatív ünnepléssel, 1989 után a nagy többség úgy gondolta, hogy az elit szimbolikus jellegű, térbirtoklási felhívásait illik komolyan venni. Egymást érték a jelentős ünneplések, a média pedig még jobban felpörgette ezeket az eseményeket (szoborállítások, évfordulós megemlékezések, március 15 megünneplése stb.). Azonban már ekkor is jelentkezik a szimbolikus rendezvények megélésében a korábról jól ismert ambivalencia: Bodó Julianna: Március 15-e Csíkszeredában. 2000. 1991. július.; Bodó Julianna – Biró A. Zoltán: Szimbolikus térfoglalási eljárások. Antropológiai Műhely. 1993. 2.

termelte ki, s ezt az érvényességet is a nagyobb magyar világ magatartása kérdőjelezte meg. Adta az 1994 előtti években, nem is nagyon tudva, hogy mikor, mivel ad a legtöbbet e tekintetben. Elvette 1994 folyamán, egyáltalán nem tudva, hogy miképpen és mit vesz el, talán ma sem érzékelve, hogy egyáltalán elvesz valamit.

Másként és másként élte meg a fordulatot a fent és a lent, a politikai/közéleti elit és annak széles holdudvara, illetve az ún. szélesebb társadalom. Eltérőek e két világ reakciói méret, típus, társadalmi súly tekintetében, s természetesen eltérőek a különböző reakciók mögött meghúzódó okok, késztetések, érdekek is. Mivel e két világ már régóta külön utakon jár⁶, s ez a külön utakon járás az elmúlt 2-3 év folyamán csak erősödött, mindenképpen célszerű külön elemezni a fent, illetve a lent zajló folyamatokat.

Az elit és a magyarországi változások

A romániai magyarság számára a „fent” egyértelműen a közéleti/kulturális/politikai elitet jelenti. Azt a néhány száz személyt, akiknek nevéhez képviselői funkciót is tartalmazó társadalmi szerep kapcsolódik. Politikusok, a társadalmi nyilvánosság fórumain személyesen vagy közvetett módon (róluk való nyilvános beszéd) jelentkező írók, költők, művészek, egyházi személyek, intézményvezetők sorolódnak ebbe a körbe.⁷ Az elit még kiegészül azzal a néhány ezer emberre tehető holdudvarral, amely az elitet körüludvarolja, nyilvános magatartásait szóban, írásban, viselkedésben visszaigazolja, az elit magatartásait a lokális közösségek vagy networkok szintjén megjeleníti. Ez a réteg elsősorban legitimációs

⁶ Ezt a megkettőződést a romániai magyar elit 1989 előtti tevékenysége kapcsán is elemeztük: Társadalmi környezet – Kisebbségi szemszögből. Janus VIII. 1. Újabbán: Biró A. Zoltán: 2000. 1994.

⁷ Az adminisztratív elitből csak kevesen tanulták meg a nemzetiségi retorikát. 1989 után csak kevesen vállaltak közéleti szerepet a helyi és regionális szervezetekben, s azt is csak addig, amíg ez a pozíció segítette őket a más területeken való elindulásban. így például a közéleti szerepet, vagy az RMDSZ funkciót ugródeszkának használták a vállalkozói pályán való elinduláshoz.

funkciót tölt be, visszaigazol, fölerősít, lefele közvetít. A nagyokat utánzó vagy körüludvarló véleményével, magatartásával rendszeresen ostromolja a médiákat, jelen van a nyilvános rendezvények első sorában. De megelőlszik ezzel az udvarló szerepkörrel, tagjai az elit sorsában tulajdonképpen soha nem osztoznak. Elhallgatnak vagy hangossá válnak, attól függően, hogy a rejtett és legitim magyar nyilvánosság helyzete hogyan alakul. Nélkülük az elit társadalmi helyét, szerepét aktualizáló diszkurzív mező szegényes és erőtlenné⁸.

Az elit reagálása a változásokra

Az elit társadalmi helyét és szerepét megtestesítő diszkurzív mező 1994-ben gyakorlatilag fölborult. A változás a korábbi évekhez képest egyidőben két szinten is jelentkezett.

1. A nemzetiségi retorika térvesztése

Mindenekelőtt megszorodtak azok a disszonáns szövegek, amelyek megkérdőjelezték vagy átmenetileg megtörték az egynemű kisebbségi retorikát. Az elit több tagja vállalkozott olyan nyilatkozatokra, olyan szövegek közlésére, amelyek nem támadták ugyan, de eltértek a korábban kizárólagos nemzetiségvédelmi retorikától. S ugyanakkor helyet kaptak az elit által vezetett és ellenőrzött nyilvánosságban olyan szövegek is (vélemények, kérdések, értékelések), amelyek már nem a holdudvarból érkeztek, s nem az elit szokásos szövegeit visszhangozták.

A disszonáns szövegek megjelenéséhez egy másik mozzanat is kapcsolódott. Egyre gyakrabban történt meg az, amire korábban nem volt példa: elhangzottak, nyomtatásban megjelentek a kisebbségi retorikától eltérő szövegek, és ezeket a disszonáns szövegeket már nem reagálta le senki, nem tették a helyére a renitens szöveget, nem

⁸ Ez a réteg ugyanaz, amely 1989 előtt az akkor létező nemzetiségi intézményeket, illetve akkori vezetőit körüludvarolta. Elsősorban pedagógusok, helyi adminisztrációban dolgozók, nyugdíjasok, akik többnek érzik magukat, mint környezetük. Ennek a rétegnek a közéleti szerepe 1989 előtt nagyon fontos volt, de támogatásuk jelentős volt az RMDSZ indulásakor a „lenti” legitimitás megteremtésében is.

dorongolták le és nem oktatták ki magyarságtudatból a szerzőt. A holdudvar kizárólagos igazoló hatalma megtört.⁹

Ennek a jelenségnek a térhódítása – amelyet a korábbi években az elit sosem tűrt meg – számszerűen is kimutatható az 1994-es év első hónapjainak sajtójában, közéleti eseményeiben, s maguk az ekkor keletkezett szövegek teremtenek egyértelmű kapcsolatot a „tisztább beszéd” és az Antall József miniszterelnök elhunytá utáni közéleti hangulat között.

A választási kampány előtt és után még inkább megszorodtak a disszonáns szövegek, most már a „jönnek a szocialisták, vajon most mi lesz” általános hangulata adott legitimitást a disszonáns szövegeknek s tompította le az egynemű nemzetiségi retorika szabályozó, rendcsináló erejét. Azt lehet mondani, hogy 1994 koraősze óta pedig a nemzetiségi retorika egyeduralma megtört, szabályozó szerepe néhány hónap alatt gyakorlatilag fölfüggesztődött. Bátran állítható, hogy gyakorlatilag mindenki azt mond, azt kérdez amit akar. Ha vigyáz arra, hogy csak szöveget mondjon (vagyis: hangsúlyozottan csak magánvéleményt), s a szöveg ne éreztesen háttérben meghúzódó erőt, csoportot, változtató szándékot, akkor nem kell törődnie azzal, hogy magyarságtudatból kioktatja, széthúzással vádolja meg valaki. A nemzetiségi retorikától eltérő szövegek szabályosan a „levegőben maradnak”, még csak provokációnak sem minősülnek.

Ebben az időszakban gyakorlatilag megszűntek az elit és a lent közti közéleti témájú, közvetlen kérdezz-felelek játékra alkalmat adó találkozók, viszont ismét megszorodtak (akárcsak 1991-ben, 1992-ben) a dialógust eleve kizáró reprezentatív találkozások. Közéleti témák tekintetében az elit teljesen visszahúzódott a szabályozott monológ biztos fedezékébe: közlemények a magyarországi vezetéssel való tárgyalásokról, belpolitikai közlemények, célzatosan igényelt és nyilatkozók által szabályozott interjúk, a választókkal való

⁹ Meg 1993-ban is megtörtént, hogy az RMDSZ-t bíráló cikktől a szerkesztőség lábjegyzetben határozta el magát, vagy csak ellenvélemény beszerzésével vállalkoztak a közlésre. De számítani lehetett arra, hogy a bíráló cikk megjelenése után a holdudvarból több tiltakozás is beérkezik, s azokat tetszés szerint lehet majd az olvasóknak adagolni, mint a köz véleményét.

találkozások ürügyén tartott előadások stb.¹⁰ Az egynemű nemzetiségi retorika kizárólagos hatalma és erős szabályozó ereje megkérdőjeleződött, s az elit sietve felhagyott a retorika révén való közvetlen szabályozás igényével. Hangot váltott, de ez az új diszkurzus már nem egynemű, hanem finoman szólva érthetetlen és zavaros. Untig ismétlődik benne az, hogy változni és változtatni kell, egymásnak ellentmondó kijelentések sorozata hangzik el azzal kapcsolatban, hogy mit, mikor, miért, hogyan kell változtatni, kinek és milyen eszközökkel kell változtatni. Végérvényesen összekeveredik igény és valóság, cél és eszköz, módszer és teória, adottság és lehetőség. A nyilvános beszéd immár nem egynemű, hanem sokszor érthetetlen és zavaros, jobb esetben közhelyekbe bújtatott álpragmatizmus. Mintha senki nem tudná, hogy kinek, mikor, mit kell mondani.

A diszkurzív mezőnek ez az erőteljes változása világosan mutatja már a nyár közepétől, hogy az elit köreiben valami elkezdődött. Valamiféle belső változás, amelynek csupán felszíni jele az, hogy az elit lemond az egynemű retorika lefele irányuló szabályozó erejéről, s az elegáns egynemű retorika helyett olyan beszédmóddal takarózik, amely letről nézve „összevissza beszédnek” tűnik.

2. Egyéni magatartások előtérben

A diszkurzív mező fölborulásának második jele a nyár végétől tapasztalható igazán, s következménye sokkal jelentősebb volt annál, mint amit a disszonáns szövegek megjelenése jelentett. Míg korábban az elit tagjai megelégedtek azzal, hogy a társadalmi nyilvánosságban (médiák, találkozók, ünnepi rendezvények) csak képviselői szerepben, a nemzetiségi retorika megtestesítőiként lépjenek fel, 1994 hányadik harmadától egyre gyakrabban vállalkoztak arra, hogy szövegeikben, megjelenéseikben egy határozott, jól receptálható egyéni, vagy

¹⁰ Jellemző, hogy a médiákat irányító elit is 1994 folyamán tette az önállósodás első, bátortalan lépéseit. Ekkor már kijelentették azt, hogy a média „semleges”, feladata az, hogy „áteresztő közegként” működjön, amely teret ad az eltérő véleményeknek. Az Erdélyi Napló főszerkesztője ezt mint programot fogalmazta meg egy az olvasókkal való találkozáskor, a nagy olvasótáborral rendelkező Romániai Magyar Szó pedig szerkesztőségi cikkeiben hangoztatta semlegességét.

csoportos (klick-jellegű) magatartást mutassak fel.¹¹ Míg korábban a retorika mellett/mögött csak egy sematizált elit-magatartás jelenítődött meg, most már a retorika egyre inkább másodrendű eszközzé vált. Korábban védőburokként működött és viselkedésszabályozó szerepe volt, most már egyre gyakrabban csak az a feladata, hogy szükség esetén a karakterisztikus magatartás megjelenítését támogassa, kiemelje.

Az ekkor egyre gyakrabban felbukkanó, a kisebbségi társadalmi nyilvánosságban merőben szokatlan közéleti magatartások egyéni vagy csoportos (klickméretű) álláspontokat, szándékokat, erőtartalékokat jelenítenek meg. Az elit belső köreiből, s különösen az RMDSZ szervezetekben ez a magatartás már 1993-ban is jelentkezett (pl. platformosodási kísérletek, regionális érdekek jelentkezése, pártosodási kísérletek), de ezeket mindig eltakarta a kulisszák védő fala. A nyilvánosságban legfeljebb homályos véleményekkel lehetett találkozni, de nem magukkal a karakterisztikus magatartásokkal.

Ha a diszkurzusok formai jegyeiről azt mondhatjuk, hogy zavarosak, következtelenek, sok esetben semmitmondóak, s a lenti társadalomban értetlenséget, közömbösséget váltanak ki, a karakterisztikus új magatartásokról még hangsúlyozottabban állíthatjuk ugyanezt. Az még csak hagyján, hogy nem egyértelműek az erővonalak, letről nézve nem lehet látni, hogy egy-egy megjelenített magatartás mögött kik, hányan húzódnak meg, de ugyanazon személy két egymást követő szereplése is eltérő lehet. A kapkodás, a közéleti szerepek ijedt, már-már hisztérikus megjelenítési igyekezete sokszor a nevetségesség határát súrolja. Tulajdonképpen minden közéleti szereplés egy-egy potenciális botrány. Az elit tagjai a nyilvánosság előtt esnek egymásnak azért, hogy kit hívtak meg Budapestre és kit nem, ki fog rendelkezni az Illyés Alapítvány erdélyi működése fölött és ki nem, melyik egyesület vagy szervezet jogosultabb támogatást kémi a formálódó új elosztási rendszerben és

¹¹ Az egyéni megjelenést legcélrátörőbben Borbély Imre parlamenti képviselő gyakorolja tervezetek, stratégiák, értékelések közlésével. Mások szakmai kompetencia mögött jelentkeznek rendszeresen (Csapó József, Varga Attila). Még jellemzőbb azonban a politika! funkciót közvetlenül nem birtokló „személyiségek” félreállása, önmaguk által magyarázott „saját útra” térése.

melyik kevésbé jogosult, ki számolt el a kapott támogatásokkal és ki nem, kinek van besúgója múltja és kinek nincs stb. Az igazán meglepő és elgondolkodtató az, hogy mindezekben a nyilvánosság elé vitt konfliktusokban személyeken, személyes szerepléseken keresztül feszülnek egymásnak a nyilvánosan nem definiált érdekcsoportok. Ezért a lenti társadalom sosem rivalizáló erőket lát, hanem egymással kiegyezni nem tudó, egymást elviselni nem tudó személyeket. Lentről nézve érthetetlen, hogy az elit tagjai miért viszik ilyen olcsó módon vásárra a bőrüket, egyáltalán mi hívta életre, mi tartja fenn ezt a személyi konfliktusokban jelentkező közéleti hisztériát. Az értetlenségen nem kell csodálkoznunk. Vegyük csak a legfrissebb, az 1994 és 1995-ös év fordulóján lejátszódott, Nagy Benedek – Tökés László affért. A képviselő nyilvánosan megvádolta az RMDSZ tiszteletbeli elnökét, mégpedig az egykori állambiztonsággal való együttműködés vádjával; aztán visszavonta állítását; a területi RMDSZ kizárta soraiból a képviselőt; a képviselő megkérdőjelezte a területi választmány legitimitását; az országos RMDSZ vezetés megpróbálta felfüggeszteni a területi határozatot; a területi választmány rendreutasította az országos vezetést. Mindez napok alatt történik, és szinte kizárólag személyes magatartások megjelenítése révén. Nem szabályok, szerkezetek, elvek, normák működnek s ütköznek, hanem a nyilvánosságban forgalmazott, egymást negligálni igyekvő személyes magatartások. Ezek pedig meghökkenően sarkítottak, furcsán erőszakosak, túlzottan individuálisak.

Nem csupán a vezető politikai elit mutat ilyen magatartásokat. A közéleti hisztéria lassan terjed a középszintek irányába, a politikai elit mellett fokozatosan büvkörébe vonja a látszólag független kulturális elit egy részét is. Neves közők, költők hadakoznak régen eltávozott személyekkel, általuk kreált tegnapi és mai fantomjelenségekkel, sértőnek vélt célzásokkal vagy félmondatokkal. Találnak egy „ellenfelet”, amelyen el lehet verni a port, s amely alkalmas arra, hogy negatív vonásaival lehúzza a mérleget, fölemelve a nyilvános beszédre vállalkozó szerző személyét. Mindez ürügy arra, hogy a beszélők előtérbe kerüljenek, újradefiniálják magukat. Mintha az elit attól félne, hogy lemarad valamiről, ha nem lép ki a térre és nem mutat erőteljes gesztussal saját magára. Mintha el akarná adni magát egy olyan vásáron, ahol valamilyen rejtelmes oknál fogva a magakelletésen kívül más erény látszólag számba se jöhet.

A reakciókat termelő ingerekről...

A felszín mögé pillantva az első kérdés az, hogy romániai magyar elit nyilvános magatartásainak ez a fölbolydulása milyen mértékben és milyen módon kapcsolódik az 1994-es magyarországi változásokhoz. A kérdés jogos, hiszen a határon túli magyarság életére ilyen gyors, ilyen jelentős mértékű s ugyanakkor közvetlen befolyást a magyarországi politikai szerkezet, illetve állami adminisztráció jelentős átalakulása sem gyakorolhat. Hiszen nem voltak olyan adminisztratív, jogi, intézményi stb. kötelékek, amelyek a nagyobb világ változásait azonnal és direkt módon vinnék át a határon kívüli kisebb világra.

Bár nincsen ilyen formalizált áttételi szerkezet, az erős befolyás azonban mégis megtörtént, s nagyjából még azelőtt, mielőtt a nagyobb világban az új szerkezet igazán működésbe lépett volna. Az elite gyakorolt hatás rendkívüli léptéke a hatás jellegében keresendő. A nagyobb világban jelentkező változás nem direkt módon, hanem egyfajta trigger típusú ingerként működött. Mint amikor egy indukáló áramkör zárul, s ilymódon általa többé közvetlenül nem kontrollálható folyamatokat indít el. Nem maga az anyaországi változás vetítődött rá egy az egyben a kisebb magyar világra, hanem ez a változás - egyedi és behatárolható, de rendkívüli ingerként - folyamatok sorozatát hozta mozgásba, lekötött vagy lefajtott társadalmi folyamatokat szabadítva fel.

Az elit viselkedéséhez kapcsolódó magyarázatokat ezért két összetevő hordozza: az anyaországi változás, mint kívülről érkező ingerek sorozata, és azok a folyamatok, amelyek ezen ingerek érzékelése nyomán szabadulnak el. E tanulmány keretében figyeljünk csupán az érkező ingerekre, illetve a legtipikusabb reagálási módokra. Annál is inkább érdemes ezt a számbavételt elvégezni, mert az ingerek érzékelésének még koránt sincs vége, s a trigger típusú hatás eredményes kiváltódásához szükséges potenciálok sem merültek ki egyelőre.

A sokféle és jobbra ellenőrizhetetlenné váló folyamatokat kiváltó ingerek közül az alábbiak érdemelnek figyelmet:

1. A magyarországi oldalon kicserélődtek a két világ közti intézményes kapcsolatokat korábban megtettesítő személyek, vagy amennyiben maradtak, intézményi pozíciójuk megváltozott. Ez a váltás nyilván nem csak az állami adminisztrációt érinti, hanem a közéleti és non-profit szférát is. A romániai magyar elit számára ez több mint trauma. A kapcsolatépítésben ugyanis ez az elit azt a

modellt tanulta és követte (vö. romániai szocializmus kapcsolatépítési gyakorlata), amely szerint a biztonság nem a saját potenciálban van, hanem a kapcsolattartás állandó túlbiztosításában (gyakoriság, udvarló/kiszolgáló viselkedés, feudális típusú szimbolikus cserék amely szerint lojális viselkedéssel kell fizetni az adományért, titkolt mentális birtoklás amely a tényleges aszimmetriát szimbolikus sikon és titokban képes átfordítani stb.).

A megismert, megszokott személy eltűnése ezért mindenekelőtt identitásproblémát jelent, és nem is kicsit. S erre természetesen rátevédik jó adag bizonytalanság, hiszen nincsen garancia arra, hogy az új személy elfogadja a megszokott udvarlási gyakorlatot, s arra sincs, hogy mindazt biztosítani fogja, amit az előző adott.

2. Az új kormány új embereinek diszkurzusa a határon kívüli elit számára új és szokatlan. Az utalások és metaforák nyelve helyett előtérbe kerültek a rövid és tárgyilagosabb kijelentések. Amelyek ráadásul nem mindig következetesek. A határon túli elit megszokta, hogy a nyilatkozatokkal a kedvében járjanak. Az új hatalom azonban zavaró kijelentéseket tesz, mégpedig kulcsfontosságú kérdésekben. Először rendet akar teremteni a korábbi támogatások ügyében, aztán lemond róla. Meg kívánja változtatni a határon kívüli magyarok támogatási rendszerét, aztán nagyjából marad minden a régiben. Vitatja a Duna tévé létjogosultságát, aztán elismeri azt. Az elit megkérdéze nélkül kíván alapszerződési tárgyalásokba bocsátkozni a román vezetéssel, később igyekszik az RMDSZ felé engedményeket tenni, fékezni kívánja a Magyarországra irányuló időszakos migrációt (tanulás, vendégmunka), de végülis nem hoz látványos megszorító intézkedéseket.

E kijelentések egyértelmű üzenete az elit számára már a választások előtt az, hogy „ha mi jövünk, bármi történhet”. S ez a lebegtetett fenyegetés védekező reakciók sorát váltja ki.

3. Az elit számára perdöntő inger azonban nem a beszéd, hanem az új hatalom embereinek **magatartása**. Ezeknek az embereknek minden gesztusa, minden arcmozdulata, minden hangsúlya más, mint a korábbi gárdáé. Pragmatikus, célratörő, technokrata – legalábbis a határon túli elit számára az. Ezt a magatartást játszik a médiákban, az egyre gyakoribbá váló találkozókban. S a hatás nem marad el! Miközben mindegyre azt mondják az elit tagjainak, hogy „Partnerek vagyunk!”, „Most igazán partnerek leszünk!” (s ezt a maguk részéről látszólag komolyan is veszik), a személyes és intézményi találkozók során nagyon hamar kiderül, hogy a határon túli elit az új

vezetőréteg embereivel szemben nem képes partnerré válni. Nem tud úgy viselkedni, gondolkodni, érvelni ahogyan a magyarországi partner, nem ismeri a kapcsolatépítés és kapcsolattartás elvárt magatartásmintáit. Képzetlenebb, tájékozatlanabb, öt legszegényebb, kezdeményező képessége kisebb, tényleges hatalma vagy befolyása gyakorlatilag semmire nincs és így tovább. S ugyanakkor azt is tapasztalnia kell, hogy udvarló magatartással nem jut semmire, legfeljebb burkolt lenézésben lesz része. A találkozási helyzetekben hiányoznak az oly jól ismert összekacsintások, a személyek közé szabályok és intézményi szerkezetek tolakodnak. A találkozások egyre inkább struktúrák mentén szerveződnek, s a személyi kapcsolatokon nevelkedett elit kétségbeesve tapasztalja, hogy a találkozásokban nem létező vagy széteső struktúrákat próbál képviselni, amelyek nem jelentenek számára védőburkot, nem rejtik el a kompetenciahiányt, a korábban sikeresen használt kisebbségi vagy magyarság retorika nem tudja áthidalni a helyzetet.

Az elit személyként, pórén áll a találkozási helyzetben, s mindez kezd számára roppant kellemetlenné válni. Megérinti a kisszerűség érzete, amelyet az elmúlt négy évben nem ismert. S úgy érzi, hogy a kényelmetlen helyzetből kikerülve tennie kell saját magáért valamit.

A lenti társadalom és a magyarországi változások

Az úgynevezett „lenti” romániai magyar társadalom (a továbbiakban: társadalom) 1989, decembere óta a román kormányzattól, a román társadalomtól való eltávolodásra játszik. Ez az eltávolodás mentális/szimbolikus síkon zajlik, s 1994-ig gyakorlatilag töretlen volt. Ennek az eltávolodási folyamatnak a jogosultságát a médiákban nagy teret kapott szélsőséges román megnyilatkozások erőteljesen visszaigazolták, s közvetett módon periodikusan támogatták (a Vatra Românească akciói, a România Mare cikkei, a Funar-féle kezdeményezések).¹²

Az elforduláshoz az igazi támogatást azonban az Antall-kormány

¹² Ennek hatását még senki nem mérte fel. Tereptapasztalataink azt mutatják, hogy a magyar médiák által is felpörgetett szélsőséges román nyilatkozatoknak a „lenti” társadalomban oldalán elsősorban nem konfliktusgeneráló, hanem distancianövelő szerepük van.

magatartása jelentette, amely nyílt és rejtett gesztusok révén folyamatosan táplálta ezt a folyamatot. Még akkor is, amikor ez nem állt szándékában, s azzal is, amivel egészen mást kívánt elérni. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy az Antall-kormány bármit is tett, a határon túli magyarság számára minden egyes „megnyilvánulása” fontos és felhasználható volt. A nevek, az arcok, a gesztusok, az utalások, az adományok és ígéretetek éppúgy, mint a néhai miniszterelnök nevezetes kijelentése, miszerint lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni.¹³ Mindezek a kisebb-nagyobb megnyilvánulások gazdag és jól felhasználható eszköztárat jelentettek a kisebbségi sorsban élő társadalom számára annak a kérdésnek a kezelésében, hogy „hová is tartozunk mi tulajdonképpen?”.

Erre az 1918 óta periodikusan aktualizálódó kérdésre a lenti társadalom ezúttal is a megszokott módon próbált válaszolni: magyarok vagyunk, a magyar nemzethez tartozunk, de független külön entitást alkotunk. A magyar kormány magatartása – amely a határon túli lenti társadalom szemében egyértelműen az egész magyar társadalom megtestesítője – egyaránt felhasználható volt az érzelmi/eszmei azonosulás és a saját külön létezés igazoló distanciatereemtés számára.

1994 folyamán egyértelműen megtört ez a lendület, számos ponton megakadt a viszonylag kezelhetőnek tűnő identitásbeli rehabilitáció. Az új magyarországi vezetés – amely a maga során szintén az egész magyar társadalmat testesíti meg a határon túli magyar társadalom szemében – nem hajlandó nyílt és rejtett megnyilvánulások végtelen sorozatával táplálni ezt a négy éve zajló folyamatot. Kijelenti ugyan, hogy nem fog változni semmi lényegesen, minden támogatás marad nagyjából megmarad stb, stb, de ezeknek a kijelentéseknek a lenti társadalom szemében nincs különösebb jelentősége. A magyarországi változás nyomán kitermelődött folyamatok részletes számbavétele külön tanulmányt igényelne, nézzük csak a legfontosabbakat.

¹³ Ennek a mondatnak a határon túli magyarok körében tett hatásáról tanulmányt kellene írni. Az eredmény minden bizonnyal jelezné, hogy régióinkban még mindig a lefojtott energiák felszabadítása a leghatékonyabb társadalomformáló tényező.

A lenti társadalom reagálása

Eltérően az elit köreiből tapasztalható jelenségektől, a lenti szféra működése nem mutatott és közel egy év teltén sem mutat a felszínen különösebb zavart vagy káoszt. A látszólagos csend azonban lényeges beállítódásbeli változást takar. A lenti szféra szokása szerint tudomásul veszi, majd pedig – ha lehetősége van rá – módszeresen lereagálja, a helyére teszi a számára fontos változásokat, bármilyen kényelmetlenek is legyenek azok. Ebben a magatartásban az első reakciók után a visszahúzódnás, a kivárás, az éppen érvényes praxis felfüggesztése érvényesül, s csak később, esetleg évek múltán jelentkeznek számottevő mennyiségben azok a kísérletek, amelyek már a megváltoztatott magatartási stratégiákat hordozzák.

Az első lépés a tudomásulvétel, a percepció. A korábbi helyzettel eltérő hírek, képek, üzenetek egész sor szóbeli, gesztusbeli reakciót váltottak ki. „Jönnek vissza a régiek”, „Ismét a kommunisták”, „Ebből se lesz semmi jó”, „Na, ezektől nincs mit várni” – ilyen típusú kijelentések sokasága uralja a választásokat megelőző és követő heteket. A kijelentéseket nyomatékosító gesztusok, hangsúlyok kísérik. Nem válnak igazán gyakorivá, de szinte minden helyzetben előbukkannak, ha a magyarországi változásokra utaló inger érkezik. A reakciók széles skálája sem alakul ki, inkább néhány típus ismétlődik, majd úgyszólván ritualizálódik. Sőt azt is lehet mondani, hogy ezek a kijelentések nem is ismétlődnek túlságosan gyakran. De ez az utalásos beszédmód egyértelműen az elmúlt évtizedek romániai tapasztalatait (egyértelműen negatívnak beállított tapasztalatait!) használja vonatkozási háttérként, s ebben rejlik az ereje. Ezért nem is kell sok ilyen jelnek érkeznie, nem kell sokat beszélni róla, nem kell részletezni, nem kell érvelni mellette, hiszen pusztán említésre is kialakul a beszélők közötti konszenzus arra nézve, hogy nagy valószínűség szerint „semmi jó nem várható”. Az érkező ingerek nem élénk és egymástól eltérő egyéni reakciókat, hanem frontális jellegű negatív interpretációt váltanak ki.

A második lépés a visszahúzódnás, a kivárás álláspontjára való helyezkedés. „Lássuk, hogy milyenek”, „Lássuk, mit csinálnak” - mondják, s az érkező hírekre, a nyilvános szereplésekre egyre kevésbé fordítanak figyelmet. Lereagálják azokat a szokásos rutinszerű kijelentéssel, de már nem igazán fontos számukra, hogy ki beszél, mit mond, mit üzen. A megítélhetőség, az azonosulás vagy eltávolodás gyakorlásához a kapcsolódási pontokat már máshol keresik. Nem a

nyilvános szereplésekben, a nyilatkozatokban (amelyek nem csupán az új szereplők, hanem a pragmatikus, hivatalnoki beszédmod miatt is idegenek számukra), hanem a saját vagy az ellenőrizhetőnek tartott egyedi tapasztalatokban. Abban, hogy mit mesélnek a hazatérő vendégmunkások, a Magyarországra gyakran utazó kereskedők, a rokonokat látogatók, a Budapesten hivatalos ügyeket intézők, az egészségügyi migráció alanyai, a vásárlási céllal kiutazók. Az ilyen csatornákon szerzett információk megítélését sem sietik el, az ilyen esetekben is elhangzó rutinszerű megítélések nem mérvadók. Kivárnak. De ugyanakkor ez a kivárás erőteljes kollektív gesztus is. Előkészülés a nagyobb magyar világhoz való viszonyulás újradefiniálására. Még nem tudni, hogy milyen egyedi tapasztalatok halmozódnak fel, nem látni határozottan, hogy milyen stratégia körvonalazódik.¹⁴ A **bizalom felfüggesztése** azonban több mint nyilvánvaló. S az is teljesen biztosra vehető, hogy a kollektív bizalom megkérdőjelezése után hosszabb ideig nem lehet számítani annak újbóli megerősödésére. Mentális/érzelmi azonosulást tápláló bizalom a lenti szférában jó ideig csak egyéni, családi szinten, legfeljebb kisebb foglalkozási rétegek szintjén termelődhet.

A lenti társadalomra ható ingerek

Az új kormány magatartásai a lenti szféra irányában is trigger típusú hatásként működtek. Nem eltávolító gesztusokat tettek, hanem csupán olyan gesztusokat, amelyek a határon kívüli magyar társadalom szinte kivétel nélkül eltávolító gesztusként interpretált. Nem megszakítottak egy mentális/érzelmi közeledési folyamatot, hanem magatartásaik révén generálták a megszakítást érzékeltető, kifejező társadalmi folyamatokat. Sokkal kevesebbet tettek mint amekkora hatást kiváltottak, s minden bizonnyal föl sem mérték,

¹⁴ A kisebb magyar világ lenti szférájának viselkedése csak alaposabb vizsgálat után lenne körvonalazható. Ez azért van így, mert a lenti világ a lokális közösségek, illetve a még kisebb networkok szintjén egy „átbeszélési gyakorlatot” tart életben, amely megszüri és átértelmezi a nagyobb magyar világból érkező ingereket, a médiákban megjelent híreket és értelmezéseket, sőt a saját mikrovilágba érkező egyéni tapasztalatokat is. E sajátos „feldolgozási gyakorlat” vizsgálata nélkül egyelőre nehéz megmondani, hogy a lenti világ milyen stratégiát alakít ki a nagyobb magyar világgal szemben.

hogy ezekkel a magatartásokkal milyen folyamatokat válthatnak ki. Nézzük röviden a legfontosabb generáló szerepű ingereket.

1. Az első és legfontosabb inger maga a kormányváltás ténye jelentette. A lenti társadalom az elmúlt évek során megszokta, hogy minden lényegesnek tűnő magyarországi eseményre figyeljen. Mivel a választásokat mind a magyarországi, mind a romániai magyar médiák rendkívüli jelentőségű változásként kezelték, nem véletlen, hogy a lenti társadalom e váltás minden hozzá eljutó apró mozzanatára figyelt. Mivel a gyökeres váltás a médiák szerint már eleve biztosnak ígérkezett, a zavar és a bizonytalanság jelei a választások előtt is jelentkeztek. A csúcspontot azonban a választás körüli néhány hét jelentette, amikor az új vezetés a maga fizikai valóságában vált tapasztalható bizonyossággá (nyilatkozatok, tévészerelések). A lenti társadalom egyáltalán nem szereti azt, ha a számára fontos fenti szféra változik. Márpedig a magyarországi fenti szféra 1990 után rendkívül fontossá vált számára (tulajdonképpen sokkal fontosabbá, mint a saját elit!), A változás eleve félelmet ébreszt, kivárára készlet, bizonytalanságot termel. Nem lehet tudni, hogy az „újak” milyenek lesznek, s az ilyen várakozás ebben a társadalomban a negatív jóslatok burjánzásának kedvez.¹⁵

2. Az első benyomásokból táplálkozó negatív prófécia jogosságát több kijelentés, üzenet, állásfoglalás igazolta. Horn Gyula kijelentette, hogy csak tízmillió magyar miniszterelnöke kíván lenni; megkérdőjelezték a Duna-tévé jogosultságát, a határon túli magyarokkal kapcsolatban új politikát emlegettek. Mindezek a kijelentések már átalakítva, hazai kommentárok kíséretében, sejtésekkel, utalásokkal, értelmezésekkel fűszerezve jutottak el a lenti társadalomhoz, amely a maga során több irányban is tovább ragozta

¹⁵ A saját média (az országos és a regionális egyaránt) mintegy alájátszott a negatív jóslatok kialakulásának. A várható fordulat híreit rendszerint olyan kommentárok, megjegyzések kísérték, amelyek általában azt sugallták, hogy „semmi jó nem lesz ebből”. A romániai magyar médiák tulajdonképpen csak a választások után egy-két hónappal kezdtek „átállni” az új magyarországi vezetés pártjára. De akkor már nagyon látványosan.

a lehetséges interpretációkat.

3. A negatív előjelű sejtéseket, értelmezéseket rövidesen megerősítették az új vezetés nyilvános szereplései. A nyár folyamán, az ősz elején sorozatban jelentek meg hosszabb nyilatkozatok a sajtóban, egyre gyakrabban jelentkeztek az új vezetők a tévén. A lenti társadalom szemében mindezekből az volt igazán fontos, az volt igazán beszédes, ami hiányzott: az összekacsintások, az utalások, a rejtett biztató gesztusok, az érzelemmel (gond, mosoly, felelősség stb.) telített arcok, a vezetői státuszt hordozó testtartások és gesztusok, a hallgatólagos egyetértést hordozó/kifejező paralingvisztikai elemek (hangsúlyok, tónusok stb.). Kaptak ehelyett célirányos, tárgyilagos, problémaközpontú beszédeket, hivatalnoki – vagy ami még ijesztőbbnek tűnt – szakértői stílusba foglalva.

E magatartások egyértelmű üzenete a lenti társadalom számára csak az lehetett, hogy ez az új vezetés „nem a mienk”. Az így értelmezett üzenet pedig a kétpólusú identitásépítésben az azonosulási oldalt rendkívül keményen támadja, az önálló arculatteremtés pólusát direkt módon nem támogatja. A felszínen mutatkozó átmeneti zavar és tanácstalanság valóban csak a felszín, hiszen ez a kívülről érkező inger előbb-utóbb módosításokat eszközöl az identitásépítési stratégiákban.

4. Eltávolodási folyamatokat generálnak mindezek után mindazok a magyarországi társadalmi jelenségek, amelyeket a határon kívüli társadalom a maga számára hátrányként érzékel. A vendégmunkások elleni hivatalos restriktiók vagy az ezekkel kapcsolatos ál-hírek, a külföldiek mozgását szabályozó intézkedések, az alapítványi és más természetű támogatások késése, a magyarországi árdragítások újabb hírei és személyes tapasztalatai stb., stb. mind-mind olyan ingerekként működhetnek, amelyek visszaigazolják a lenti társadalomban kialakult értelmezési folyamatokat és magatartásokat. A lenti társadalom pedig újabban már csak ezekre a „saját”, személyes hitelűnek beállított információkra figyel igazán. A nagyobb magyar világot megtévesztő személyek most már egy ideig szinte bármit mondhatnak, akár fölvehetnék a korábbi vezetés stílusát is, magatartásuk, cselekedeteik megítélése egy jó ideig már nem változik.

Fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy ezek a lenti társadalomban működő folyamatok nem bűnbakképzésben kulminálnak. Nem az a konklúzió, hogy az új kormány rossz, hogy

az új kormány a hibás. A lenti társadalom szempontjából az 1994-es év tanulsága az, hogy a nagyobb magyar világ eltávolodott és eltávolít, nem támogatja azt a mentális/érzelmi közeledési folyamatot, amely négy éven keresztül tartott és sikeresnek ígérkezett. Az új vezetés csupán megjeleníti, szinekdochés alapon képviseli a nagyobb magyar világ új magatartását.

Míg az elit egyéni utakon próbál reagálni az új helyzetre, a lenti társadalom ezúttal is kollektív jellegű interpretációt termel. Ezért bár a felszíni viselkedések sokszor hasonlóak, a kiváltó ingerek pedig kevés eltéréssel ugyanazok, a fenti és a lenti társadalom reakciója más és más természetű. Míg az elit tagjai az egyéni adaptáció útjait fogják keresni (akár a magyar, akár a román vezetés irányába), a lenti társadalomra egyelőre és rövid távon a szokásos, korábban is jól ismert magáramaradás vár. A lenti társadalom az ún. román társadalomtól jelentős mértékben elfordult, a mentális/szimbolikus síkon amúgy is létező aszimmetriában megerősítette a saját fenti pozícióját. A nagyobb magyar világ pedig elfordult tőle, vagy legalábbis elfordulni látszik.

Néhány záró megjegyzés

Túllép a tanulmány keretein annak számbavétele, hogy a bemutatott „külső” ingerek nyomán termelődő társadalmi folyamatok merre tartanak a jövőben. Ehhez mindenképp a magyarországi változások hatására beindult folyamatokat kell alapos vizsgálat tárgyává tenni. Ezekre itt csupán röviden, a felszíni jelenségekre szorítkozva térhettem ki. A jelen helyzetben összefoglaló kijelentésekre vállalkozni nem lehetséges, hiszen a kisebb és a nagyobb magyar világ mai viszonyát gyakorlatilag nem elemezték aktuális politikai érdekektől függetlenül. Ez már csak azért is nehéz, mert nem könnyű fölállalható, legitimnek bizonyuló és ugyanakkor módszertanilag is eredményes elemzési pozíciót találni.

Az ebben a tanulmányban rögzített szempont – amely az elemzett kisebb magyar világ belső szempontjainak előtérbe helyezésére és tiszteletben tartására tett kísérletet – csupán egy a lehetséges megközelítési szempontok közül. Az itt következő megjegyzések sem kívánják kitégíteni a vállalt megközelítési dimenziót.

A romániai magyarság, s ezen belül különösen a lenti társadalom sokkal inkább egységes egészként működik, mint ahogyan az a köztudatban él. A romániai magyar elit inkább követelményként beszél erről az egységről, a Magyarországra áttelepült, a

magyarországi közvéleményt alakítani kívánó elit évek óta a szétesés folyamatáról és a megmaradás imperatívuszáról értekezik. A magyarországi tényleges vezető elit pedig sem 1994 előtt, sem 1994-ben nem adta tanújelét annak, hogy igazán ismerné a helyzetet. S nem is könnyű ismerni, hiszen ennek az egységnek nincsenek pontosan definiálható földrajzi határai, nincsenek szabályozott jogi és adminisztratív keretei. Még csak jól működő, átfogó jellegű intézményi keretei sincsenek, hiszen a jónéhány „Romániai Magyar...”, „Erdélyi Magyar...” nevezetű politikai, kulturális, szakmai szervezetnek nagyon kevés köze van a mindennapi élethez. Ennek ellenére az említett egység létezik, elsősorban a mentalitás, valamint a mindennapi élet menetét alakító/kifejező magatartások szintjén. Létét, jogosultságát, korszerűségét a politikai/közéleti elit hol elfogadja, hol tagadja, hol így értékeli, hol úgy, hol fölhasználja, hol nem.

Mindenfajta értékeléstől függetlenül kijelenthetjük azt, hogy az 1994 előtti magyarországi társadalmi berendezkedés működésének az a része, amelyet a határon kívüli magyarság kiemelten érzékelt, támogatta ennek a mentális és magatartásbeli konstrukciónak az újjáépülését, illetve rehabilitációját. Az 1994-es évben lezajlott változások egyértelműen ennek a folyamatnak a felfüggesztését jelentették. A befolyást – a határon kívüli magyarság szemében – mindkét esetben az aktuális magyarországi vezetőréteg testesítette meg.

Ezt a váltást – mint minden kívülről érkező és jelentős változást – a határon túli magyar társadalom stresszként éli meg. A reakció – szokásos módon – gyors, és a stabilitás rövid távon való elérésére irányul. Az első pillanatokban az elit kapkod, a lenti társadalom pedig azonnal visszavonul és kivár. Ez azonban csak rövid átmeneti állapot. Ha ebben a helyzet váratlanul a fizikai mozgások korlátozása, az információáramlás felfüggesztése, a két világ közti kapcsolatok szétszakadása következne be, akkor ez a társadalom, a regresszív túlélésre, a saját magatartásbeli szerkezetek védelmére rendezkedne. (Ugyanezt a folyamatot eredményezné az is, ha az elit valamilyen oknál fogva az etnikai konfliktustermelést generálná.)

Föltételezzük azonban, hogy még több mozgással, még több információval, még több kapcsolattal kell számolnunk, s föltételezzük azt is, hogy a nagyobb magyar világ „pragmatikus” magatartása néhány évig tartós marad. Ez az utóbbi mozzanat meghatározó erejű lehet, hiszen a kollektív identitástermelési folyamatok kívülről érkező támogatásának hiányában a pragmatikus kontextus a mozgásnak, az

információknak, a kapcsolatoknak sokkal nagyobb társadalomformáló erőt ad, mint amilyen befolyásoló erővel ezek a mozgások, információk, kapcsolatok 1994 előtt rendelkeztek.

Amennyiben a második változat érvényesül, mind az elite, mind pedig a lenti társadalomra nagy változások várnak. A kollektív identitás retorikai reprezentációjából élő elitnek egyéni vagy csoportos jellegű pragmatikus alkukat kell kötnie a magyar vagy a román politikai elittel, esetleg egy választott elitszakmával. Bármelyik választás a mozgástér beszűkülését jelenti, s nem kis mértékben pedig kötelező professzionalizálódást. A lenti társadalom helyzete minden bizonnyal még nehezebb. Ha alapul vesszük a tanulmány gondolatmenetét, akkor azt lehet mondani, hogy az 1994 előtti néhány év jelentette a kollektív identitástermelés utolsó valamirevaló próbálkozását. Az elit által kényszerből választott út, az egyéni vagy rétegjellegű identitáskeresés – amely ma tapasztalható formájában egyáltalán nem rokonszenves – az elkövetkező időszakban a lenti társadalom számára sem kerülhető meg.

Csíkszereda, 1995. január